

UN FRAGMENT DE STELĂ DIN DACIA POROLISSENSIS CU REPREZENTAREA BANCHETULUI FUNEBRU

Articolul de față își propune prezentarea unui monument funerar rămas încă inedit, și anume fragmentul de stelă care se găsește actualmente încastrat în zidul exterior al bisericii reformate din Șaula (jud. Cluj)¹.

Piesa, cioplită dintr-o piatră calcaroasă, este fragmentară, așa încît dimensiunile sale nu au decît o valoare orientativă: 85 cm înălțime și 74 cm lățimea maximă, în timp ce grosimea nu mai poate fi apreciată, datorită faptului că monumentul este zidit.

Relieful (fig. 1—2), în pofida intemperiiilor și agenților corozivi la care a fost îndelung supus, mai păstrează încă imaginea unui banchet funebru². Astfel, se pot distinge busturile a trei personaje sprijinite pe cotul stîng și așezate pe o *kliné*. Două dintre ele țin, în mod sigur, în mina stîngă cite o cupă, în timp ce al treilea personaj, cel din extrema stîngă a imaginii, s-ar părea — deși lucrul este foarte greu de precizat — că ar avea în mîna mai curînd o pasăre decît o cupă. Din păcate, trăsăturile fețelor nu se mai pot distinge, cu excepția personajului situat în extrema dreaptă, care mai păstrează ceva din barba abundentă. Toate trei poartă o *tunica manicata*, tăiată drept la gît, iar peste umeri, foarte probabil, cite un *sagum*. Avînd în vedere identitatea de îmbrăcăminte, considerăm că personajele descrise aici sînt de sex masculin și, eventual, întrucît cel din centru și cel din stînga sînt mai scunde, putem avansa ipoteza că avem de-a face în acest caz cu niște băieți.

În partea dreaptă a imaginii se poate observa piciorul atent lucrat al *kliné*-ei pe care sînt așezate figurile, salteaua groasă, precum și spătarul necurbat al banchetei. În față, pe o *cathedra*, este așezată o femeie

¹ Deși starea de conservare a reliefului este precară, putem aprecia că fragmentul nu aparține unui perete posterior de *aedicula*, ci unei stеле, datorită faptului că o porțiune din decorul reprezentînd frunze și vrejuri de viță de vie poate fi sesizat nu numai în partea inferioară a piesei, ci și pe muchia din dreapta, sus. În consecință, putem presupune că acest motiv încadra, inițial, scena banchetului funebru, lucru neîntîlnit la pereții posteriori de *aedicula*. Cf. Lucia Țeposu-Marinescu, în *SCIVA*, 25, 3, 1974, p. 418 sq. și nota 10.

² Am preferat să folosim termenul consacrat de „banchet funebru”, deoarece semnificația acestei scene nu a fost complet elucidată. Vezi, Fr. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris, 1966, *passim*, în special nota 1, p. 419, cu întreaga bibliografie. Considerăm deci că termenul de „banchet eroic” restrînge semnificația scenei; vezi G. Bordenache, în *Dacia*, N.S. IX, 1965, p. 255; Luca Bianchi, în *Apulum*, XII, 1974, p. 159—181.

Fig. 1 — Fragment de stelă de la Șaula (jud. Cluj).

care are în mina dreaptă un *guttus*, cel mai probabil³. Ea poartă o *tunica*, strinsă cu un cordon imediat sub piept, peste care îmbracă o *palla*. Din păcate, alimentele dispuse pe *mensa tripes* nu pot fi identificate. De altfel, stadiului precar în care se găsește piesa i se datorează și

³ DA, II, 2, p. 1674, s.v. *guttus*. Datorită faptului că femeia ține cupa în mina dreaptă, iar în arta romană doar defuncții erau reprezentați ca ținând-o cu stînga, s-ar putea deduce că ea era în viață la data comandării stelei. Pentru semnificația mîinii cu care acționează personajul, vezi A. Bodor, în *OmD*, p. 49 sq. Urmînd acest raționament, am putea conchide că în rarele cazuri în care femeia de pe *cathedra* este reprezentată în dreapta și ține, în consecință, cupa cu mîna stîngă, ar fi și ea defunctă, ca în cazul peretelui de ediculă de la Potaissa (I. Mitrofan—L. Țeposu, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 533 sq., fig. 3).

faptul că un picior al mesei este parțial rupt. Sub ea se pot distinge totuși o *oinochoe*⁴ și, credem, o *cista mystica*⁵.

Între femeia de pe *cathedra* și *mensa tripes* este sculptat un alt personaj feminin, îmbrăcat într-o *tunica* lungă, peste care poartă o *stola* mai scurtă și strînsă-n talie. După dimensiunile sale reduse și după locul pe care îl ocupă în ansamblul compozițional, ar putea fi vorba despre o *camilla*. Dar, avînd în vedere faptul că ea nu poartă nici obișnuitul șervet pe umăr, nici nu face gestul caracteristic servirii la masă, nici nu ține în mînă vreo cupă sau tavă, așa cum fac întotdeauna *camilli*, ci poartă în mîna dreaptă un simbol caracteristic femeilor și copiilor, porumbelul⁶, credem că ar putea fi vorba, mai degrabă, despre o fetiță, membră a familiei defunctului. Ne găsim, probabil, în fața unei licențe pe care și-o permite artizanul, căruia s-ar putea foarte bine să nu-i mai fi încăput personajul pe *kliné*⁷.

Fragmentul de stelă de la Șaula, prezentat aici, manifestă în anumite puncte asemănări izbitoare cu o scenă similară de pe un altar funerar de la Ilișua⁸. Deși acolo se găsesc doar două personaje pe *kliné*, nu trei, trebuie să remarcăm că priza paharului cu unul sau două degete întinse înainte, precum și paharul însuși, sînt identice în ambele piese. La aceasta se adaugă același tip de *mensa tripes*, cu rozeta de îmbinare a picioarelor văzută de sus, în timp ce restul ansamblului este redat din față, modelul identic al piciorului de la *kliné* și, în fine, o *oinochoe* și o *cista mystica*. Personajul masculin din extrema dreaptă a piesei de la Ilișua poartă tot o *tunica manicata* și un *sagum*, iar capul său prezintă o tendință analogă de alungire, dat fiind spațiul nenatural de mare dintre ochi și gură. Capilatura bogată, dublată de o barbă abundentă, ne indică

⁴ DA, IV, 1, p. 159—169, s.v. *oinochoe*. Forma vasului de pe reliefurile de la Șaula reproduce o siluetă caracteristică epocii elenistice, fiind identică, de altfel, cu cea a celebrului vas de argint din tezaurul de la Boscoreale (*op. cit.*, p. 162, fig. 5384).

⁵ Silvio Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 325 și 342. Tot o *cista mystica* a fost identificată și de M. Jude — C. Pop, *Monumente sculpturale romane în muzeul de istorie Turda*, Cluj, 1972, p. 7, fig. 1. Desigur, nu excludem ipoteza că în asemenea cazuri ar putea fi vorba despre un simplu *panarium* (Luca Bianchi, *op. cit.*, p. 168). Dar *cista* din cazul de față nu este împletită din nuiiele, asemenea unui *panarium*, ci pare mai degrabă a fi imaginea acelei „cista a cordoni” găsită într-un mormînt din Bologna. EAA, I, p. 695, fig. 924. De altfel, singurele ciste existente astăzi în muzee provin exclusiv din morminte (*op. cit.*, p. 694—697). Opinem, deci, că piesa aici în discuție ar fi o *cista mystica*, avînd în vedere tocmai semnificația ei eschatologică (DA, I, 2, p. 1205—1208).

⁶ RE, IV, col. 2495—2507.

⁷ S-ar putea să fie vorba despre acea tendință de îngheșuire a scenci, despre care vorbește G. Bordenache, *op. cit.*, p. 467; cf. Luca Bianchi, *op. cit.*, p. 163. În acest caz trebuie însă precizat că nu este întotdeauna sigur că persoanele care benchetuiesc sînt aceleași cu familia defunctului, mai ales atunci cînd numărul persoanelor sculptate de artist nu concordă cu cel al persoanelor amintite în inscripție. În Dacia Porolissensis, acesta pare a fi cazul stelei lui Aurelius Carinus, de la Gilău (CIL III 7651; G. Florescu, în EDR, IV, 1926—1927, p. 86, fig. 12), iar în Moesia Inferior al stelei lui T. Valerius Germanus (Iorgu Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 360, pl. LVI, 1) sau al stelei lui Tib. Claudius Saturninus (idem, *loc. cit.*, pl. LVI, 2; Cf. Irma Cremošnik, în JOAI, XLIV, 1959, p. 217).

⁸ D. Protase, în *Apulum*, IV, 1961, p. 127—134, fig. 1, a, b, c.

Fig. 2 — Fragmentul de stelă de la Șaula (desen).

drept perioadă de realizare a celor două reliefuri a doua jumătate a secolului al II-lea sau secolul al III-lea.

Spre deosebire de scena de la Ilișua, cea de la Șaula trădează o mai pregnantă tendință de aplatizare a reliefului, de renunțare la volume în favoarea ductului liniei, o mai clară opțiune pentru decorativismul obținut prin izocefalia personajelor, sau prin adevăratul „horror vacui” prezent pe toată suprafața plastică.

Din punct de vedere compozițional, piesa de față se încadrează în tipul care poate fi numit „al banchetului cu trei sau mai multe persoane pe *kliné*”, de altfel prezent în Dacia Porolissensis⁹. Această variantă apa-

⁹ I. Mitrofan — L. Țeposu, *loc. cit.*; M. Jude, în *Apulum*, IX, 1971, p. 547—552.

re cu precădere în zona Macedoniei, în împrejurimile orașului Skoplje, și doar sporadic mai la nord, în Pannonia Superior¹⁰. Concepția artistică și stilul acestor monumente¹¹ diferă însă net de cel prezent în nordul Daciei. Prezența sporadică a acestui tip în Moesia Inferior și Dacia Superior și lipsa sa în Dacia Inferior¹², precum și execuția artistică particulară, individualizează aceste monumente drept produse ale atelierelor locale de pietrari.

Întrucît în localitatea Șaula nu sînt atestate alte urme romane, piesa a fost, foarte probabil, adusă aici fie din zona Bologa, fie din cea a castrului de la Gilău.

ALEXANDRU DIACONESCU

UN FRAGMENT DE STÈLE DE DACIA POROLISSENSIS AVEC LA REPRÉSENTATION DU BANQUET FUNÈBRE

(Résumé)

L'article s'occupe d'une pièce inédite, notamment un fragment de stèle se trouvant dans le village de Șaula (dép. de Cluj). Il s'agit du type de représentation du banquet funèbre, avec trois ou plusieurs personnages sur la *kliné*.

¹⁰ Irma Cremošnik, *op. cit.*, p. 213—215.

¹¹ *Spomenik*, LXXV, 1933, p. 3, fig. 1; XCVIII, 1941—1942, p. 217, fig. 429 și 430; p. 16, fig. 40; p. 177, fig. 373.

¹² G. Bordenache, *op. cit.*, p. 271, fig. 21; O. Floca — W. Wolski, în *BMI*, III, 1973, p. 12, nr. 22, fig. 33.